

نگاهی به مطالعات تاریخی در آثار استاد علی دوانی

محمد جعفر اسلامی
عضو حلقه علمی تاریخ اسلام

چکیده: استاد علی دوانی از جمله پژوهشگران نام آشنای عرصه تاریخ اسلام و تراجم نگاری در دوران معاصر است. او در نجف و قم از محضر اساتید به نام بهره برده است. تأکید بر آشنایی مجتهدان با تاریخ، توجه به تاریخ در برداشت از روایات، توجه به علم رجال و تراجم نویسی، بررسی انتقادی مشهورات تاریخی، پرداختن به تاریخ معاصر و تاریخ روحانیت و فعالیت در حوزه مطبوعات و داستان نویسی از جمله مهمترین ویژگی‌های ایشان است. مفاخر اسلام، نهضت روحانیون ایران، شرح زندگانی جلال‌الدین دوانی و تاریخ اسلام از آغاز تا هجرت، برخی از آثار اوست.

واژگان کلیدی: علی دوانی، تراجم نگاری، آثار تاریخی، رویکرد انتقادی.

مقدمه

با توجه به اهمیت تاریخ و تراجم‌نگاری و کمبود تحقیقات بایسته، همواره کسانی بوده‌اند که با پرداختن به مسائل تاریخی و سرگذشت‌نگاری، زوایای مبهم تاریخ اسلام را آشکار کرده و افراد تأثیرگذار را معرفی کرده‌اند. یکی از این کسان، استاد علی دوانی است. او علاوه بر تاریخ صدر اسلام، به تاریخ مسلمانان در غرب و مسائلی از این قبیل نیز پرداخته است و در عرصه ترجمه آثار مورخان هم فعالیت داشته است. در این مقاله

ضمن اشاره به زندگی علمی استاد دوانی، با نگرش و آثار تاریخی وی آشنا خواهیم شد.

زندگی نامه

استاد علی دوانی در پنجم مهر ماه ۱۳۰۸ هجری شمسی مطابق با ۲۳ ربیع‌الثانی ۱۳۴۸ هجری قمری در روستای دوان واقع در بین شیراز و بوشهر دیده به جهان گشود. جلال‌الدین دوانی «فیلسوف مشهور» نیز از همین منطقه بوده است. وی در هفت سالگی برای تحصیل به آبادان رفت. همزمان با تحصیلات ابتدایی به فراگیری زبان نیز پرداخت. در سن ۱۴ یا ۱۵ سالگی برای تحصیل علوم دینی رهسپار نجف شد و به مدت پنج سال و نیم در آن حوزه به فراگیری علوم دینی پرداخت. پس از بازگشت به ایران با دختر آیت‌الله احمد آل آقا از نوادگان محمدباقر اصفهانی مشهور به وحید بهبهانی ازدواج کرد. پس از ازدواج در سال ۱۳۲۸ به قم هجرت کرد. از اقدامات مهم ایشان در قم می‌توان به تأسیس مجله دینی و علمی مکتب اسلام و دارالتبلیغ اسلامی با همکاری جمعی از دانشوران حوزه؛ آقایان مکارم شیرازی، سبحانی، امام موسی صدر، موسوی اردبیلی، سید مرتضی جزایری، مرحوم مجدالدین محلاتی، واعظ زاده و حسین نوری همدانی اشاره کرد. در سال ۱۳۵۰ پس از بیست سال رهسپار تهران شد. او در تهران بیشتر تألیفات و تصنیفات خود را به انجام رسانید. خود در این باره چنین می‌گوید: «در تهران تصمیم گرفتم در خانه بنشینم و مشغول تحقیق، تألیف و تصنیف باشم و برای ادامه کار و تأمین معاش، منبر هم بروم. نه با کسی انس بگیرم و نه به دیدار علمای مشهور بروم. دعوت هیچ کس غیر از چند مورد را نیز تا کنون قبول نکردم.»^۱ در حوزه نجف از محضر استادانی از جمله آقایان شیخ محمدرضا طبسی، شیخ علی آقا نجفی کاشانی، آقا شیخ کاظم تبریزی، آقا شیخ محمدابراهیم بروجردی، شهید محراب آیت‌الله سید اسدالله مدنی، میرزا محمد اردبیلی، سید کاظم تبریزی، شیخ محمد آقا تهرانی، آقا عبدالحسین خراسانی، آقا سید علی تبریزی و آیت‌الله حاج آقا حسن قمی بهره برد. بخشی از سطح را هم در قم نزد آقایان؛ آیت‌الله مشکینی، آیت‌الله نجفی مرعشی، آیت‌الله سید محمدباقر طباطبایی سلطانی، آقا شیخ علی آقا نجفی کاشانی، آیت‌الله فاضل قفقازی، آقا سید محمد گلپایگانی، وحید خمami رشتی، شهید صدوقی و آقا شیخ محمد لاکانی بقیه سطح را به پایان رساند. فلسفه و شرح

۱. نگاهی به زندگی و آثار استاد علی دوانی، مصاحبه نشریه افق با علی دوانی، صص ۳-۷.

منظومه را نزد آیت‌الله منتظری و حاج آقا رضا صدر و اسفار و تفسیر قرآن را نزد استاد فقید علامه طباطبایی فرا گرفت. در درس خارج فقه آیت‌الله بروجردی و خارج اصول امام خمینی علیه السلام نیز شرکت می‌کرد.

رویکرد استاد به مباحث تاریخی و تراجم‌نگاری

ایشان آشنایی با تاریخ را برای طلاب علوم دینی ضروری می‌داند و در این باره می‌گوید: «باید کلیات علم تاریخ در حوزه به صورت درس ارائه شود. این کلیات هم منحصر به تاریخ اسلام نباشد؛ بلکه تاریخ ایران باستان، تاریخ معاصر ایران و تاریخ عرب قبل از اسلام و حتی تاریخ جهان را در برگیرد. امروزه این مواد در دانشگاه‌ها تدریس می‌شود و شایسته نیست که حوزویان از آن بی اطلاع باشند».^۱ از دیدگاه استاد، دانستن تاریخ اسلام و شأن نزول آیات نقش مهمی در استنباط فقهی دارد.^۲

آقای محمدحسین رجبی دوانی فرزند استاد دوانی درباره اهمیت تاریخ از دیدگاه ایشان می‌گوید: «ایشان آگاهی و تسلط بر تاریخ اسلام و اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام را برای فقها و مجتهدان یک ضرورت می‌دانست. وی معتقد بود که بسیاری از گفتار، رفتار و تقریر معصومین علیهم السلام متناسب با شرایط و احوال همان دوران بوده است که تنها در صورت پدید آمدن آن شرایط و یا شرایط مشابه ملاک عمل خواهد بود. مجتهد با آگاهی از آن موقعیت‌ها، استنباط کامل‌تری خواهد داشت».^۳

استاد دوانی در خصوص اهمیت تراجم‌نگاری و غفلت دانشوران معاصر از این رشته در مقدمه کتاب وحید بهبهانی چنین می‌نویسد: «در زمان‌های متأخر، کتاب‌های بسیاری به عربی و فارسی در این موضوع نوشته شده است، مانند تتمیم أمل الآمل، نجوم السماء، تکملة أمل الآمل، روضة البهية، قصص العلماء، فوائد الرضوية، الکنی و الألقاب، تنقیح المقال، أعیان الشیعة و أعلام الشیعة. برخی از این آثار به صورت مستقل به شرح حال فقها و مجتهدین و متکلمین و فلاسفه پرداخته‌اند و برخی شرح حال‌ها هم در ضمن کتاب‌های رجال آورده شده است. با این همه در زمان ما به این دانش توجه لازم نشده است. حتی بسیاری از اهل فضل هم آن را نادیده گرفته و به این دلیل که این کار علمی نیست، به آن پرداخته‌اند و در مقابل کسانی که اهل فن

۱. همان، ص ۲۴.

۲. همان، ص ۲۵.

۳. محمدحسین رجبی دوانی، احیاگر تاریخ تشیع، (نگاهی به آثار و تألیفات علمی استاد).

نیستند، به این کار پرداخته‌اند که در اثر عدم اطلاع، دچار اشتباهاتی شدند و این علم را قرین انفعال نموده‌اند.^۱

استاد همچنان که برای تاریخ اسلام نقش مهمی در فهم احکام فقهی قائل است، علم تراجم را نیز برای این کار ضروری می‌داند. وی در این باره می‌گوید: «در علم تراجم هم وقتی کسی به اوج رسید، می‌تواند حتی فتوای مرجع تقلید را هم عوض کند. برای نمونه در کتاب‌های معتبر، نامه امام حسن عسکری علیه السلام به علی بن بابویه نقل شده است که حضرت در آن فرموده است: «شیخی و معتمدی علی بن بابویه»؛ و بعد درباره نماز شب سفارش بسیار کرده‌اند. استاد کل وحید بهبهانی هم بر اساس این روایت درباره نماز شب تأکید کرده است. با کمال تأسف این ابتکار ما را پس از ۱۲ قرن افراد وابسته به زراندوزان به دیگران منتسب کردند و خود را مشمول لعن خدا نموده‌اند. هم‌چنین دو شعری که نوشته‌اند امام زمان - عجل الله تعالی فرجه الشریف - در رثای شیخ مفید فرموده و بر روی مرقد او دیدند و نامه‌اش به وی که «أیها الأخ الرشید الشیخ المفید»؛ این را هم ثابت کرده‌ام که مجهول و مجعول است. این هر دو را در شرح حال شیخ مفید و علی بن بابویه در جلد سوم مفاخر اسلام آورده‌ام. یا مثلاً عباد بن یعقوب رواجی متوفای ۲۵۰ هجری را شیخ و نجاشی و علمای دیگر، عامی می‌دانند، در حالی که من با تحقیقات کامل ثابت کرده‌ام که شیعه خالص بوده است.^۲ حاصل تلاش‌های استاد در تراجم‌نگاری ۳۵ کتاب است. در این مقاله به بررسی برخی از این کتاب‌ها خواهیم پرداخت.

از جمله ویژگی‌های آثار استاد دوانی، توجه به نیازهای جامعه است. پرداختن به جنگ‌های صدر اسلام، نهضت روحانیون در ایران و ... به دلیل وجود پرسش‌های بسیار در این باره است.^۳

ویژگی دیگر آثار استاد، اشاره به نقاط فراموش شده یا تحریف شده تاریخ اسلام و تاریخ معاصر است. برای مثال، با تحقیق درباره لقب‌های امیرالمؤمنین، خلیفه‌الله، صدیق اکبر و فاروق اعظم، اثبات می‌کند که این لقب‌ها مخصوص امام علی علیه السلام است و استفاده آنها برای دیگران غاصبانه بوده است.^۴ در تاریخ معاصر نیز چنین مواردی

۱. علی دوانی، وحید بهبهانی، ص ۱۰.

۲. نگاهی به زندگی و آثار استاد علی دوانی، ص ۲۶.

۳. علی دوانی، نهضت روحانیون ایران، ج ۱، ص ۱۱.

۴. نگاهی به زندگی و آثار استاد علی دوانی، ص ۱۲.

وجود دارد؛ برای مثال درباره نقش فدائیان اسلام در صنعت ملی شدن نفت تأکید می‌کند که «جمعیت فدائیان اسلام، به خصوص شهید نواب صفوی، سید عبدالحسین واحدی و خلیل طهماسبی از اصلی‌ترین عوامل صنعت ملی شدن نفت بودند. ایشان با تشکیل جلسات مذهبی به آگاه کردن افکار عمومی می‌پرداختند، در حالی که در تاریخ به این حقیقت اشاره نشده است»^۱. همچنین با شواهد و مدارک نشان می‌دهد که روحانیت در این مقطع حساس نقش بسزایی ایفا کردند که در تاریخ به مقدار کافی از آن یاد نشده است.^۲

ایشان به روایات تاریخی، نگاهی انتقادی و تحلیلی دارد. هر روایت تاریخی را به صرف آمدن در منابع تاریخی به عنوان یک حقیقت تاریخی نمی‌پذیرد، بلکه با تحلیل آنها و توجه به قراین و دلایل خارجی صحت آنها را می‌سنجد. برای مثال، ایشان به دلایل متعددی اثبات می‌کند که داستان نذر عبدالمطلب از جعلیات تاریخی است و با شخصیت والای حضرت عبدالمطلب ناسازگار است. در حالی که مورخان معاصر یا آن را توجیه کرده‌اند و یا ماجرا را مربوط به دوران جوانی عبدالمطلب دانسته‌اند و یا به آن اشاره‌ای نکرده‌اند. همچنین روایات مشهور در مورد بعثت رسول خدا ﷺ را با ارائه دلایل محکم و متقن، مردود اعلام می‌کند و آنها را به دور از شأن خاتم انبیاء ﷺ می‌داند. در عوض حدیثی از امام هادی علیه السلام را در این زمینه که به دست فراموشی سپرده شده و متناسب با شأن حضرتش است، به عنوان حقیقت داستان بعثت آن حضرت ارائه می‌دهد.^۳

با مروری بر مطالعات و آثار ایشان این مطلب واضح می‌گردد که وی به تاریخ معاصر و تاریخ شفاهی توجه عمیقی داشته است. به همین دلیل کتاب نهضت روحانیون ایران که بخش مهمی از تاریخ معاصر ایران است را محبوبترین کتاب خود می‌داند.^۴ ایشان برای تاریخ شفاهی نیز اهمیت بسیاری قائل است. به همین دلیل، این‌گونه نقل‌ها در آثار او بسیار دیده می‌شود. کتاب تاریخ نهضت امام خمینی و مقاله‌های تاریخی و امام خمینی در آیینۀ خاطرات از این قبیل هستند.^۵

۱. علی دوانی، نهضت روحانیون ایران، ج ۲، صص ۲۰۸-۲۰۶.

۲. همان، ج ۲، ص ۲۴۴.

۳. محمدحسین رجبی دوانی، احیاگر تاریخ تشیع (نگاهی به آثار و تألیفات علمی استاد).

۴. نگاهی به زندگی و آثار استاد علی دوانی، ص ۱۱.

۵. علی دوانی، امام خمینی در آیینۀ خاطره‌ها، مقدمه.

نگاهی به آثار تاریخی

۱. مفاخر اسلام (شرح حال دانشمندان بزرگ شیعه)

این کتاب در چهارده جلد به چاپ رسیده است که در آن شرح حال علمای اسلام از ابتدای غیبت صغری (حسین بن سعید اهوازی) تا دوران معاصر (آیت‌الله بروجردی) آورده شده است. به گفته استاد «اهل نظر برآنند که نه در عربی و نه در فارسی تاکنون چنین کتابی نوشته نشده است»^۱. وی در مقدمه، درباره اهمیت پرداختن به شرح حال نویسی رجال به نقل از معجم رجال الحدیث محقق خوبی چنین می‌نویسد: «شکی نیست که عقل راهی برای اثبات احکام شرعی ندارد؛ زیرا جز در موارد اندک به جهات واقعی که باعث جعل احکام شرعی شده است، احاطه ندارد. قرآن مجید نیز مشتمل بر بیان جزئیات تمام احکام نیست. همچنین متکفل بیان خصوصیات عباداتی مانند نماز، روزه، حج و زکات نمی‌باشد. اجماع کاشف از قول معصوم علیه السلام هم به ندرت یافت می‌شود و اجماع غیر کاشف از قول معصوم علیه السلام هم حجت نیست، زیرا از حدود ظن و گمان خارج نمی‌باشد. بنابراین استنباط حکم شرعی در بیشتر موارد جز از راه روایات نقل شده از معصومین علیهم السلام میسر نیست ... ما در مباحث اصولی خود توضیح داده‌ایم که هر خبری از معصوم علیه السلام رسیده باشد هم نمی‌تواند حجت باشد. فقط خبر ثقه یا حسن، حجت است و روشن است که تشخیص راوی ثقه از غیر آن جز با مراجعه به علم رجال و شناخت زندگانی راویان، تحقق نمی‌یابد. این مطلب در صورتی که بگوییم تنها خبر راوی عادل حجت است، نیز مصداق دارد؛ زیرا یقین به عدالت یک فرد و وثوق به آن جز از راه علم رجال امکان‌پذیر نیست»^۲.

۲. نهضت روحانیون ایران

استاد دوانی با توجه به اینکه روحانیت شیعه در تاریخ تنها روحانیتی است که در خط مبارزه با حکومت‌های طاغوتی است، این کتاب را گردآوری کرده است^۳. در این کتاب تلاش بر آن بوده است که نهضت یکصد ساله اخیر روحانیون ایران که از دوره سید جمال‌الدین اسدآبادی و میرزای شیرازی شروع و به انقلاب اسلامی امام خمینی علیه السلام ختم شده است، معرفی گردد. مؤلف با نظر به اهمیت نهضت امام خمینی علیه السلام بیشترین

۱. نگاهی به زندگی و آثار استاد علی دوانی، ص ۱۲.

۲. علی دوانی، مفاخر اسلام، ج ۱، صص ۷ و ۸ به نقل از ابوالقاسم خوبی، معجم رجال الحدیث، ج ۱، ص ۳۲.

۳. علی دوانی، نهضت روحانیون ایران، ج ۱، ص ۹.

کوشش خود را در بیان کردن تاریخ نهضت امام خمینی مبذول داشته است. به گفته ایشان نهضت روحانیون ایران بزرگ‌ترین و جامع‌ترین تاریخ انقلاب اسلامی است.^۱ استاد هدف خود را از تألیف کتاب چنین بیان می‌کند: «در تمام مدتی که این قیام روحانی و نهضت دینی جریان داشت، جراید مملکت یک کلمه در این باره ننوشتند، ولی بعد که دولت نصایح علما را پذیرفت و حرف خود را پس گرفت و تصویب‌نامه را لغو کرد، بعضی از روزنامه‌ها و مجلات مزدور حملات ناجوانمردانه‌ای به روحانیون ایران و مراجع قم که پیشرو این نهضت بودند نموده و برای انحراف افکار ملت و ایجاد اختلاف در صفوف مردم و تضعیف روحانیت از هر گونه تهمت و افترا و نسبت‌های ناروا دریغ نکردند و بر خلاف ماده ۱۷ قانون اساسی کار ننگین و خلاف قانون خود را ادامه دادند و با اینکه حوزه علمیه در مورد جلوگیری از اعمال خلاف قانون به دولت تذکرات متعدد دادند، گویا کسی در این فکر نیست، بلکه به عناصر هتاک و مفتضح میدان می‌دهند که هر چه خواستند بنویسند و از کسی هم ترسی نداشته باشند. از این‌رو، ما نیز بر اساس وظیفه دینی اقدام به انتشار این کتاب نمودیم تا هم جواب گویایی به این هرزه‌گویی باشد و هم افراد بی‌اطلاع از نهضت اخیر روحانیت چنانکه می‌باید، مطلع گردند و این سمپاشی‌ها نتواند اذهان ساده آنها را مشوب سازد».^۲ از ویژگی‌های این کتاب آن است که مؤلف به تاریخ نهضت‌های مناطق مختلف ایران پرداخته و خود را منحصر به شهر پایتخت نکرده است. مثلاً در بحث انجمن‌های ایالتی و ولایتی علاوه بر تلگراف‌های علمای قم، مشهد و اصفهان، تلگراف‌های اهواز، بابل، تبریز، دزفول، خرم‌آباد، بروجرد، قزوین، کاشان، لرستان، همدان، رشت و یزد را هم مطرح می‌کند.^۳ همچنین استفاده از گفتار مورخان غیر روحانی و نمایش اسناد تصویری را می‌توان از امتیازات دیگر این کتاب به حساب آورد. چاپ اول این اثر در یازدهم جلد توسط بنیاد فرهنگی امام رضا (علیه السلام) به سال ۱۳۶۰ منتشر شده و چاپ دوم آن در پنج جلد از سوی مرکز اسناد انقلاب اسلامی در سال ۱۳۷۷ منتشر گردیده است.

۳. شرح زندگانی جلال‌الدین دوانی

این کتاب شرح حال فیلسوف و متکلم نامی قرن دهم هجری قمری، جلال‌الدین

۱. نگاهی به زندگی و آثار استاد علی دوانی، ص ۱۱.

۲. علی دوانی، نهضت روحانیون ایران، ج ۳، صص ۱۷ و ۱۸.

۳. همان، صص ۱۲۳-۱۳۴.

دوانی است. او پنجاه سال ریاست حوزه علوم عقلی شیراز را به عهده داشت و در پایان عمرش به دوان بازگشت و در همان جا به خاک سپرده شد. این کتاب اولین اثر استاد دوانی است که در سن بیست و سه سالگی نوشته شده است.^۱

می توان مقدمه‌ای که مؤلف بر این کتاب نوشته است را به عنوان تاریخچه‌ای از فلسفه و کلام، فراز و فرودهای آن در میان مسلمانان و نیز معرفی فرقه‌های مشهور کلامی دانست که به گفته اهل فن، نخستین کتاب در تاریخ فلسفه و کلام به شمار می‌آید. همچنین تقریظ استاد علامه طباطبایی و آیات عظام زنجانی و مرعشی نجفی در ابتدای کتاب، آن را زینت بخشیده است.^۲ این کتاب از سوی چاپخانه حکمت در قم به چاپ رسیده است.

۴. شرح حال، افکار و آثار آیت‌الله وحید بهبهانی

این کتاب در میان تمام آثار شرح حال نویسی استاد از منزلت خاصی برخوردار است؛ خود در مقدمه چنین می‌گوید: «ما در تهیه مدارک این کتاب رنج‌ها کشیده‌ایم و مسافرت‌ها نموده‌ایم و دچار مشکلات بسیار شده‌ایم تا با توفیق الهی توانستیم مدارک لازم را به دست آورده، نقاط مبهم شرح زندگانی استاد کل وحید بهبهانی و مخصوصاً شرح حال مفصل و خواندنی فرزند نابغه او آقا محمدعلی و فرزندان عالی قدر او را روشن سازیم. این کتاب یک سال زیر چاپ بوده است. بسیار اتفاق می‌افتاد که در این زمان به مدرکی دست می‌یافتیم که دیدنش لازم بود. ناچار کار چاپ را تعطیل کرده و به محلی که آن نسخه در آنجا بود، می‌رفتیم و مطالب لازم را از آن استنساخ می‌نمودیم. به همین جهت حجم کتاب نسبت به آنچه می‌پنداشتیم دوبرابر شده است. با وجود هزینه سنگین کتاب، از این خوش‌وقتم که بالأخره کتابی جامع و کامل در دسترس عموم فارسی‌زبانان قرار می‌گیرد».^۳

ویژگی دیگر این کتاب آن است که علاوه بر پرداختن به شرح حال استاد کل وحید بهبهانی، شرح حال علمای نامی دیگری را از خاصه و عامه آورده است.^۴ مقدمه کتاب در حقیقت تاریخچه‌ای از سیر اجتهاد و علم اصول به شمار می‌رود.

۱. محمد حسین رجبی (دوانی)، نگاهی به زندگی و آثار استاد دوانی، ص ۳.

۲. همان.

۳. علی دوانی، وحید بهبهانی، صص ۱۱ و ۱۲.

۴. همان، ص ۱۲.

این سیر از پیدایش اجتهاد و اصول تا زمان وحید بهبهانی مورد بحث قرار گرفته است. بنابراین آن را می‌توان نخستین اثر در تاریخ فقه و فقهات و فقها به زبان فارسی دانست. کتاب، جایگاه والایی در میان علما پیدا کرد، به طوری که به گفته خود ایشان، از طرف مرحوم آیت‌الله بروجردی به بهترین نحو مورد تشویق قرار گرفته است.^۱ استاد علامه شهرستانی و شیخ آقا بزرگ طهرانی نیز از کتاب تعریف کرده‌اند. این کتاب از سوی انتشارات امیرکبیر در سال ۱۳۳۷ هجری شمسی به چاپ رسیده است و در سال ۱۳۶۲ توسط همین انتشارات تجدید چاپ شده است.

۵. تاریخ اسلام، از آغاز تا هجرت

چاپ هفتم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

۶. تاریخ فتوحات مسلمانان در اروپا (فرانسه، سوئیس، ایتالیا و جزایر مدیترانه)

مؤلف این کتاب شکیب ارسلان است. به گفته مؤلف؛ اولین کتابی است که به صورت مفصل تاریخ فتوحات مسلمانان در اروپا را بررسی کرده است.^۲ علی دوانی بر این کتاب مقدمه مفصلی نوشته است که دورنمایی از مسیحیت در اروپا، حضور و تأثیر مسلمانان در اروپا خصوصاً اسپانیا را ارائه می‌دهد. وی دلیل نوشتن این مقدمه را چنین بیان می‌کند: «در این کتاب که گفتیم متن آن به قلم مورخان اروپایی و رجال کلیسا یا روایات راهبان متعصب است، ناگزیریم دورنمایی از وضع اروپا و فتوحات اسلامی را ترسیم کنیم»^۳.

۷. صحنه‌های تکان‌دهنده در تاریخ اسلام

نام اصلی این کتاب - موافق حاسمة فی تاریخ الإسلام - نوشته محمد عبدالله عدنان^۴ است. استاد دوانی به جهت در برداشتن موضوعات مهیج و تکان‌دهنده‌ای در

۱. محمد حسین رجیبی (دوانی)، نگاهی به زندگی و آثار استاد دوانی، ص ۵.

۲. شکیب ارسلان، تاریخ فتوحات مسلمانان در اروپا، ترجمه علی دوانی، ص ۵۰.

۳. شکیب ارسلان، تاریخ فتوحات مسلمانان در اروپا، ترجمه علی دوانی، مقدمه.

۴. استاد درباره مؤلف کتاب چنین می‌نویسد: مؤلف این کتاب که در میان نویسندگان بزرگ اسلامی یکی از اساتید فن به شمار می‌رود، با مطالعات وسیع و مشاهدات عینی خود در قلمرو اسلامی و غرب، کتاب‌ها و آثار ارزشمندی به وجود آورده است. به نظر این‌جانب آثار ایشان در تاریخ اسلام و تحلیل رابطه مسلمانان با غرب و بیان عوامل سیاسی، نظامی و اقتصادی انحطاط و سقوط مسلمانان در غرب پس از شکیب ارسلان نظیر ندارد، همان، ص ۳.

کتاب، آن را صحنه‌های تکان‌دهنده در تاریخ اسلام نام داده است. چاپ چهارم این کتاب توسط دفتر نشر فرهنگ اسلامی در بهار ۱۳۶۵ منتشر شد.

۸. داستان‌های ما

از ابتکارات دیگر استاد آن است که ایشان در مجله مکتب اسلام به نگارش داستان‌های تاریخی و مستند و آموزنده می‌پردازد. این کار رویکردی نو در داستان‌نویسی اسلامی به حساب می‌آید. مجموعه این داستان‌ها تحت عنوان داستان‌های ما در دو جلد به چاپ رسیده است!

چاپ سوم این کتاب از سوی سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر شده است.

۹. زندگانی زعیم بزرگ عالم تشیع آیت‌الله بروجردی

این کتاب چنانچه از نامش پیداست، پیرامون زندگانی مرجع بزرگ عالم تشیع آیت‌الله بروجردی است و به نظر می‌رسد تنها کتابی است که به صورت مستقل و به تفصیل درباره آیت‌الله بروجردی نوشته شده است. ویژگی اصلی کتاب آن است که مواد خام آن را مؤلف از خود آیت‌الله بروجردی گرفته است. همچنین به ابعاد مختلف زندگی آیت‌الله بروجردی اعم از نسب، مهاجرت‌های علمی (به اصفهان، تهران، بروجرد، نجف اشرف، قم)، حیات علمی (مکتب فقهی، اصولی و رجالی ایشان)، اقدامات علمی و دینی از قبیل تأسیس کتابخانه‌ها و مدارس، خاطرات و ... پرداخته شده است. این کتاب برای چهلم فوت آیت‌الله بروجردی نوشته شد که با اقبال عمومی مواجه شد. چاپ اول کتاب در سال ۱۳۷۱ هجری شمسی از سوی نشر مطهر منتشر شد.

۱۰. امام خمینی در آیینۀ خاطره‌ها

این کتاب شامل خاطرات استاد دوانی از امام خمینی علیه السلام است. این خاطرات در کتاب‌های نهضت روحانیون ایران، نهضت دوماهه ایران و مقالاتی به صورت پراکنده بیان شده بود که به مناسبت پنجمین سال رحلت امام خمینی علیه السلام گردآوری شده و در سال ۱۳۷۳ از سوی نشر مطهر به چاپ رسیده است.

استاد دوانی علاوه بر آنچه گفته شد، آثار دیگری نیز دارد که شمار آنها به صد جلد

۱. علی دوانی، داستان‌های ما، ج ۱، ص ۱۳.

می‌رسد. در این مجال به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. محدث نامی حاج شیخ عباس قمی، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۴ صفحه جیبی.
۲. نگاهی کوتاه به زندگانی پر افتخار سید رضی مؤلف نهج البلاغه، چاپ شده در یادنامه اولین کنگره نهج البلاغه، مقاله یازدهم، صص ۲۱۹-۲۳۴، بنیاد نهج البلاغه، تهران، ۱۳۶۰.
۳. خاندان علامه مجلسی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۶۷۸ صفحه، وزیری.
۴. افتخار مردان سیستان در دفاع از امیرالمؤمنین علیه السلام و اعتراض به فاجعه کربلا، انتشارات رهنمون، تهران، ۱۳۸۴.
۵. علی علیه السلام چهره درخشان اسلام، چاپ دهم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۴۷ صفحه، رقعی.
۶. تاریخ قم، چاپ سوم، انتشارات دار الفکر، قم، ۳۲۷ صفحه، رقعی.
۷. پیامبر اسلام از نظر دانشمندان شرق و غرب، چاپ سوم، انتشارات پیام اسلام، قم، ۲۵۲ صفحه، جیبی.
۸. امام زمان در گفتار دیگران، چاپ هشتم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۸۸ صفحه، رقعی.
۹. زن در قرآن، چاپ هفتم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۲۰ صفحه، رقعی.
۱۰. سید رضی مؤلف نهج البلاغه، چاپ سوم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۲۴۶ صفحه، رقعی.
۱۱. شعاع وحی بر فراز کوه حرا، چاپ نهم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۷۹ صفحه، رقعی.
۱۲. فرقه وهابی و پاسخ شبهات آنها، چاپ چهارم، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۲۴۰ صفحه، رقعی.
۱۳. فروغ هدایت، چاپ چهارم، انتشارات قدر، ۴۱۶ صفحه، رقعی.

نتیجه

در زندگی و آثار استاد علی دوانی نکته‌های درخور توجه بیشتری است. نخست، قدرت تشخیص خلأها و نیازمندی‌های علمی است. وی با چنین درکی، تمام تلاش

خود را صرف تحقیق در حوزه تراجم و شرح حال نویسی بزرگان و علما کرد. دیگر اینکه در بررسی جریان‌ها، کسانی که در شکل‌گیری و تداوم آنها نقش بیشتری داشته‌اند، صلاحیت بیشتری نیز دارند. به همین دلیل در جریانات مربوط به روحانیت، این خود روحانیون هستند که باید در این زمینه ایفای نقش کنند.

منابع

۱. شکیب، ارسلان، تاریخ فتوحات مسلمانان در اروپا (فرانسه، سوئیس، ایتالیا، جزایر مدیترانه)، ترجمه و تعلیقه، علی دوانی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی چاپ پنجم (با تجدید نظر و اضافات)، تهران، ۱۳۷۰.
۲. دوانی، علی، داستان‌های ما، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ سوم، تهران، پاییز ۱۳۶۹.
۳. دوانی، علی، زندگانی زعیم بزرگ عالم تشیع آیت‌الله بروجردی، چاپ سوم، با تجدید نظر و اضافات، تهران، زمستان ۱۳۷۲.
۴. محمد عبدالله عدنان، صحنه‌های تکان‌دهنده تاریخ اسلام، ترجمه علی دوانی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ چهارم، تهران، بهار ۱۳۶۵.
۵. بهبهانی، آقا احمد بن محمد علی، مرآت الأحوال، مقدمه، تصحیح و حواشی علی دوانی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۰.
۶. دوانی، علی، مفاخر اسلام، جلد اول، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۳.
۷. دفتر پژوهش‌های فرهنگی، نگاهی به زندگی و آثار استاد علی دوانی، دی‌ماه ۱۳۸۵.
۸. رجبی (دوانی)، محمدحسین، نگاهی به آثار و تألیفات علمی استاد (احیاگر تاریخ تشیع)، روزنامه ایران، ۳ اسفند ۱۳۵۸.
۹. دوانی علی، وحید بهبهانی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ دوم، تهران، ۱۳۶۲.